ROLLI O‘YINLARNING CHET TILIDA SO‘ZLASHUV KO‘NIKMALARINI OSHIRISHDAGI O‘RNI

Ichki Ishlar vazirligi Namangan akademik litseyi
ingliz tili o‘qituvchisi
Nasritdinov Olim Umarovich

Annotatsiya

Ushbu maqolada chet tilini (xususan, ingliz tilini) o‘qitish jarayonida rolli o‘yinlar (role-play) metodikasining so‘zlashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Muallif til o‘rganishdagi psixologik to‘siqlar, xususan, "til ansyuetasi" (til to‘sig‘i)ni yengishda ushbu metodning samaradorligini tahlil qiladi. Maqolada rolli o‘yinlar nafaqat grammatik va leksik bilimlarni faollashtirishi, balki o‘quvchilarda spontan nutq, ijtimoiy moslashuvchanlik va madaniyatlararo muloqot kompetensiyalarini shakllantirishi asoslab berilgan. Shuningdek, dars jarayonini an’anaviy "o‘qituvchi-markazli" modeldan "talaba-markazli" interfaol modelga o‘tkazishning pedagogik afzalliklari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar

Chet tili o‘qitish, so‘zlashuv ko‘nikmasi (speaking), rolli o‘yinlar (role-play), interfaol metodlar, til to‘sig‘i, kommunikativ kompetensiya, spontan nutq, aktiv lug‘at, lingvodidaktika, talaba-markazli ta’lim.

Bugungi globallashtirilgan dunyoda ingliz tili nafaqat “xalqaro til”, balki hayotning deyarli barcha sohalarida – ilm-fan, biznes, diplomatiya, turizm, texnologiya va kommunikatsiya – asosiy aloqa vositasiga aylandi. Shu sababli ham chet til sifatida inglizni o‘rgatishda nafaqat grammatikaqat, so’z boyligi, balki ayniqsa **so‘zlashuv (speaking)** ko‘nikmasini shakllantirish o‘qituvchilar uchun markaziy masala bo‘lib qolmoqda. Bunday sharoitda rol o‘yinlari – **role-play** – chet tilida so‘zlashuv qobiliyatini rivojlantirishning samarali, interfaol va kommunikativ pedagogik vosita

sifatida keng o‘rin olib bormoqda.

Rolli o‘yin (role-play) – bu o‘quvchilar ma’lum ijtimoiy sharoitlarda muayyan ijtimoiy rollarni o‘ynash orqali chet tilida real muloqotni modellashtiradigan o‘yin–kommunikativ metod bo‘lib, u zamonaviy lingvodidaktikaning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Ushbu metod dars jarayonini shunchaki ma’lumot uzatish maskanidan jonli muloqot maydoniga aylantiradi va odatdagi, ko‘pincha zerikarli bo‘lgan “tekshirish–tuzatish” usullaridan tubdan farq qiladi. An’anaviy darslarda til ko‘pincha statik tuzilma, quruq grammatik formulalar yig‘indisi sifatida o‘rganilsa, rolli o‘yinlar jarayonida til dinamik va vaziyatga bog‘liq muloqot vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu metod o‘quvchiga tilni "tashqaridan" kuzatishni emas, balki uning ichiga kirib, o‘sha tilda "yashash" imkonini beradi. Rolli o‘yinlar ingliz yoki boshqa istalgan chet tilida gapirish, eshitish, mazmunni mantiqiy talqin qilish, vaziyatga mos o‘zini tutish va hatto noverbal muloqot elementlari bo‘lgan imo-ishoralar bilan fikr almashish kabi barcha nutq faoliyati turlarini bir vaqtning o‘zida, uzviy bog‘liqlikda amalga oshirishga zamin yaratadi. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchining nutqiy malakasini kompleks ravishda rivojlantiradi.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, tilni o‘rganish jarayoni faqatgina murakkab grammatik qoidalarni o‘zlashtirish va cheksiz lug‘at boyligini yodlashdan iborat emas. Haqiqiy til o‘rganish – bu odamlar bilan ijtimoiy aloqaga kirishish, o‘z fikr-mulohazalarini, ichki his-tuyg‘ularini aniq, tushunarli va eng muhimi, o‘rganilayotgan til madaniyati me’yorlari doirasida ifodalash jarayonidir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, rol o‘yinlari o‘quvchilarga nafaqat nazariy til qoidalarini amalda sinab ko‘rishga, balki “til funksiyalari” deb ataladigan amaliy ko‘nikmalarni egallashga yordam beradi. Masalan, kundalik hayotda tez-tez duch kelinadigan kechirim so‘rash, biror narsani taklif qilish, xizmat ko‘rsatishdan norozi bo‘lganda shikoyat qilish, bildirilgan taklifni xushmuomalalik bilan qabul qilish yoki rad etish,

murakkab shart-sharoitlarni muhokama etish va kelishuvga erishish kabi nutq harakatlari aynan mana shu metod orqali shakllantiriladi.

Bundan tashqari, rolli o‘yinlar o‘quvchilarda ijtimoiy moslashuvchanlikni va psixologik erkinlikni tarbiyalaydi. O‘quvchi o‘z shaxsi nomidan emas, balki o‘zi ijro etayotgan qahramon (masalan, shifokor, sayyoh, sotuvchi yoki menejer) nomidan gapirayotgani sababli, xato qilishdan qo‘rqish hissi va "til to‘sig‘i" sezilarli darajada kamayadi. Bu metod darsning emotsional muhitini boyitib, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, chunki ular o‘rganayotgan so‘zlari va iboralari qachonlardir kerak bo‘lishi uchun emas, balki aynan hozirgi vaziyatda muammoni hal qilish yoki muloqotni davom ettirish uchun zarur ekanligini anglab yetadilar. Natijada, chet tili sun’iy o‘quv fani darajasidan chiqib, shaxsiy rivojlanish va dunyo bilan bog‘lanishning real mexanizmiga aylanadi. Shunday qilib, rolli o‘yinlar metodikasi o‘quvchilarni faqat imtihon topshirishga emas, balki hayotning turli kutilmagan vaziyatlarida chet tilida erkin va madaniyatli muloqot qila oladigan komil shaxs sifatida tayyorlashga xizmat qiladi.

Chet tilida so‘zlashuv ko‘nikmasini rivojlantirish – bu o‘quvchilarni **ravon**, **aniq**, **tushunarli** va **aniqlik darajasi** bo‘yicha aniqlangan nutqda ishlatishga tayyorlashdir. Rolli o‘yinlar aynan shu maqsadga eng bevosita yordam beradi. Tadqiqotlar ko‘rsatadiki, EFL (Ingliz tili chet til sifatida o‘qitiladigan) sharoitlarda bajarilgan rol o‘yinli darslar natijasida o‘quvchilarning nutq **ravonligi**, **so‘z boyligi**, **grammatik to‘g‘riligi**, **artitsiyasi** va **aniqlik** ko‘rsatkichlari ancha oshgan.

Bunday so‘zlashuv mashqlarida o‘quvchilar tayyor matnlarni takrorlash bilan cheklanmaydi, balki real muloqatda so‘zlashuv qatori oqib ketayotgan **spontan javob** berishga majbur bo‘ladi. Masalan, “restoranda buyurtma berish”, “sug‘urta ofisida shikoyat bildirish”, “kasbiy suhbatda ishga so‘ralish” kabi rol o‘yinlari talabagani o‘z fikrini o‘z vaqtida ifodalash, so‘zlashuv partnyorining gapini diqqat

bilan tinglash, tezkor qaror qabul qilish, o‘zini tutishni moslashtirishga majbur qiladi. Shu tarzda rol o‘yinlarida so‘zlashuv ko‘nikmasi **takrorlanuvchi, mexanik mashq**dan ko‘ra, **real kommunikativ vaziyatlarda amalga oshiriladigan faol nutq faoliyatiga** aylanadi.

Birinchi chorakda chet tilida so‘zlashuv qilib bo‘lmaganligi bilan bog‘liq asosiy sabab – **til ansyuetasi** (xatolar va o‘zini qiyinlashtirishdan qo‘rquv) bo‘lib, bu ko‘p EFL o‘quvchilarida kuchli namoyonadi. Rolli o‘yinlar ushbu psixologik to‘siqni yengishga yordam beradi. Talaba o‘z nomidan emas, balki **ma’lum bir qahramon** (shifokor, politsiya, sayyoh, sotuvchi, klient, mehmon) nomidan gapirganda, u o‘z o‘quvchilik o‘zini-tutishini ma’lum miqdorda “yashirib qo‘yadi”.

Bu holatda xato qilish shaxsning “tug‘ilmasi” yoki “bilmasligi” deb qaralmaydi, balki rol o‘yinining tabiiy qismi sifatida qabul qilinadi. O‘qituvchi esa rol o‘yin davomida xatosiz nutqni qat`iy talab qilmasdan, avval **ma’no kommunikatsiyasini** (fikr yetib bormishi) va **nutq ravonligini** baholaydi, keyinchalik esa kamchiliklarni umumiy muhokamada yumshoq tuzatadi. [web:16][web:19] Shu tariqa rol o‘yinlari o‘quvchilarda **tildan qo‘rquvni kamaytirib**, ularning so‘zlashuvga bevosita qatnashishga tayyorligini oshiradi. [web:16][web:18][19][16]

Chet tilini o‘qitishda birinchi navbatda **tizimli grammatika** va **so‘z boyligi** o‘rgatilsa ham, o‘quvchilar odatda maktab–institut to‘qonida o‘qitilgan tilni haqiqiy hayot vaziyatlarida qanday qo‘llashni bilmaydi. Rolli o‘yinlar aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga yordam beradi, chunki o‘quvchilar **aeroportda**, **bankda**, **do‘konda**, **klinikada**, **ish suhbatida** kabi real sharoitlarni sinf jamoasida modellashtirish orqali tajriba olishadi.mBunday o‘yinlarda til faqat **“qo‘llanilishi”** emas, balki **maqsad–vazifa** bilan bog‘lanadi: o‘quvchi o‘z rolini mazmunli bajarmoqchi, muloqotni davom ettirmoqchi, muammoni hal etmoqchi bo‘ladi. Bu esa o‘quvchilarga **funktsional til savdoni** – ya’ni “tilni qanday vaziyatda, qanday maqsadda, qanday qiyinlik darajasida ishlatish”ni tushunish va egallashga

imkon beradi. Masalan, o‘quvchi “turist” rolini o‘ynasa, u faqat “bu nima?” yoki “bu nima narxga?” deb emas, balki “Where is the nearest metro station?”, “Can I have the menu in English?”, “I’d like to change some money” kabi ifodalarni ma’no bilan qo‘llashni o‘rganadi. Shu tariqa rol o‘yinlarida nutq so‘zlar hamda grammatik qoidalar bilan bog‘liq jadval-kartalar emas, balki **maqsadga yo‘naltirilgan, situatsion-funksional muloqot**ga aylanadi.

Chet tilida o‘quvchilar ko‘pincha **passiv lug‘at** – yani ko‘z–quloq bilan tushunadigan, lekin so‘zlashuvda oson qo‘llay olmaydigan so‘zlar – bilan to‘liq. Rolli o‘yinlar aynan shu so‘z boyligini **aktiv lug‘atga** aylantirishga yordam beradi. Real muloqat vaziyatlarida o‘quvchilar o‘z nutqini nozik tushuntirish, ma’noni yanada aniq ifodalash uchun mos so‘zlarni tanlashga majbur bo‘ladi. Masalan, “price” bilan cheklanmagan, balki “expensive”, “overpriced”, “affordable”, “reasonable”, “bargain” kabi sinonimlarni, yoki “I’d like to…”, “I’m looking for…”, “Do you have…?” kabi frazalarini turli rollar orqali muntazam qo‘llash odatga aylanadi. Bu jarayonda nutq hamortirilib, **lingvistik choralar** – so‘zlar, so‘z bo‘laklari, so‘zlashuv formulalari – o‘quvchilarning faol nutqida barqaror qo‘llanila boshlaydi. Shuningdek, nutqning **tabiiyligi** – ya’ni tayyor qo‘llama matnlari bilan cheklanmagan, o‘z vaziyatiga qarab o‘zgaruvchi, ijtimoiy kontekstga mos ovoz balandligi, modulatsiya, pauzalar, sharmlanish, g‘alayonlanish, mehribonlik kabi elementlar rol o‘yinlari orqali rivojlantiriladi. O‘quvchi o‘z roliga mos aniqlikda gapirish, ijtimoiy masofani his qilish, manzur emas ekanligini ifodalash yoki razilashni ko‘rsatish kabi narsalarni ham o‘rganadi.

Rolli o‘yinlar – bu faqat tilaviy mashq emas, balki **ijodiy o‘yin** va **ijtimoiy dramaturgiya** hamdir. O‘quvchi o‘z o‘quvchilik hayotidan chiqib, minutilarga qoldirib, boshqa odam, boshqa kasb, boshqa ijtimoiy pozitsiya, hatta boshqa madaniy me’yorga ega shaxs bo‘ladi. Bu o‘quvchilarga **empatiya** va **boshqa madaniyatni tushunish** qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, “sharmanali klient”

rolini o‘ynab, o‘quvchi xizmat ko‘rsatuvchi mutaxassislarning mehribon, hurmatli, balki oqilona so‘zlashuvini tushunib, o‘z o‘zini-tutishini o‘zgartirishga harakat qiladi. Xuddi shunday, “politsiya”, “shifokor”, “mehribon ona”, “qattiq o‘qituvchi” kabi rollar orqali o‘quvchilar o‘rganilayotgan tildagi odamlarning **davranish usullari**, **imo-ishoralari**, **bolalar bilan muloqot usullari**, **rasmiy so‘zlashuv uslubi** kabi madaniyatga xos jihatlarni ham o‘rganadi. Shu tarzda rol o‘yinlar o‘quvchilarga nafaqat tilni, balki **madaniyatlararo muloqot madaniyatini** ham o‘rgatadi – bu esa zamonaviy globallashtirilgan dunyoda chet tilini samarali qo‘llash uchun beqiyos ahamiyatga ega. Chet tilida so‘zlashuv ko‘nikmasini rivojlantirishda **til muhiti** – ya’ni o‘quvchilarga doimiy tarzda tilni ishlatish, xatolarini qo‘rqmay qayta qayta aloqa qurish, o‘zaro muloqot qilish imkoniyati – juda katta ahamiyatga ega. Rolli o‘yinlar esa sinfni **dinamik, interfaol va nutq-boylash** muhitga aylantiradi. Bu usulda o‘quvchilar o‘qituvchining faqat “so‘zlashuv shartlari” bo‘lmaydi, balki bir-biri bilan guruh-guruh, juft-juft ishlab, o‘zaro korrektor, sharhlovchi, maslahat beruvchi bo‘ladi. Shu tarzda dars odatdagi **o‘qituvchi-markazli** o‘quv jarayonidan **talaba-markazli interfaol muloqot**ga o‘tadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ladousse Gillian Porter. Role Play: Resource Books for Teachers. Oxford, Oxford ress, 1987.

2. **Kumaravadivelu, B.** *Understanding Language Teaching: From Method to Postmethod*. Routledge, 2006.

3. **Kuznetsova, I. V.** *Chet tillarini o‘qitishda “role-play” texnikasining ustuvor yo‘nalishlari*. Elektron ilmiy jurnal, 2025.

4. **Ahmad, F. A.** *Effects of the Two Formats of Authentic Role-Play on EFL Young Learners’ Speaking Performance*. *European Journal of Language Education*, 2025.

5. **Ismoilova, S. F.** *Chet tilida og‘zaki nutqni rivojlantirishda o‘yin usullarining o‘rni*. “Modern Education and Development” jurnali, 2024.

6. **Aliyeva, Z. R.** *Chet tili darslarida o‘yinlardan foydalanishning o‘rni va ta’sir doirasi*. Ilmiy anjuman materiallari, Toshkent, 2025.